
V likovni red ukleta bit družbe

Author(s): Fedja KOŠIR

Source: *Urbani Izziv*, april 1992 / April 1992, No. 19, URBANISTIČNO OBLIKOVANJE (april 1992 / April 1992), pp. 7-15

Published by: Urbanistični inštitut Republike Slovenije

Stable URL: <https://www.jstor.org/stable/44180146>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at <https://about.jstor.org/terms>

This content is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0). To view a copy of this license, visit <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>.

Urbanistični inštitut Republike Slovenije is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to *Urbani Izziv*

JSTOR

Fedja KOŠIR

V likovni red ukleta bit družbe

Britanci so za zadevo, o kateri bomo govorili, izbrali ime "urban design". Pomen izraza, ki sicer zadene bistvo stvari še vedno precej precizneje kakor naše "oblikovanje", pa je dokaj nejasen: ali označuje pojav ali pojasnjuje pojem? Vrh vsega ga rabimo v strokovnem žargonu razmeroma kratek čas, dasi je dejavnost, ki jo zaznamuje, prastara ... toda kar se da površno proučena. Kakšen paradoks!

Sir Frederick Gibberd (CBE, FRIBA, MTPI itd.)¹ pravi v prvem odstavku svoje knjige *Town Design* (1953):

"... Pričujočo knjigo sem napisal zato, ker mi ni znano nobeno sodobno delo, ki bi obravnavalo izbrano snov. Seveda imamo pravo poplavo priročnikov o načrtovanju naselij: toda načrtovanje je samo predigra pred poslom oblikovalca; poznamo celo odlična dela o mestotvornih sestavih, v katerih ni ene besede o silno perečem problemu, kako v mestno sliko vključiti industrijski objekt, ter nešteta dela o hišah (kot prebivališčih) ali cestah ... toda vse te knjige obravnavajo svoj predmet predvsem izolirano in ne kot oblikovno sestavino naselbinske podobe. Mestno oblikovanje združuje oblikovanje objektov, krajine in komunikacij tako, da izgubijo te posamičnosti s povezavo identiteto individualnosti in se spremenijo v čisto novo reč: v urbano sceno ..."

Vse prav. Če reče tako sir Frederick, ni razloga, da mu ne bi rade volje verjeli. Zlasti, ko našteje nekaj avtorjev, na katere se nasloni (Sitte, Unwin, Hegemann, Lavedan, Mumford, Giedion, Auzelle)². Ko pa pregledujemo nadaljnja poglavja njegove zajetne knjige (o mestnem centru, industriji in stanovanju), smo vse manj zadovoljni: kljub vsemu to ni in ni "tisto pravo". K stvari se bomo še vrnili.

Od kod sama beseda DESIGN? Nemci jo prevajajo: Gestaltung (in včasih Entwerfen)! Očitno je oblikovanje nekaj drugega kakor planiranje in projektiranje. Blizje je kompoziciji, ker meri na estetiko in simbolnost ... La citta come forma simbolica (1973)³. Seveda, termin je italijanski in zaide v arhitekturno latovščino ob začetku renesanse z znamenitim prvotiskom *De re aedificatoria* (1485).

Alberti rabi v latinskem izvorniku (domnevno nastalem v letih 1443-1452) zanimiv izraz "lineamentum", ki postane ob prevodu v "volgare" - "disegno" (tako tudi Cosimo Bartoli 1565)⁴. Filarete, ki piše le v "ljudskem jeziku" (znova domnevno v letih 1461-1464), loči celo več zvrsti "disegna": "disegno in digrosso" (kar bi bržkone ustrezalo sodobnemu idejnemu projektu) ter "disegno rilievo" (kar ni drugega kot maketa)⁵. V resnici pa pomeni ta beseda ("lineamentum" oziroma "disegno") tudi zelo abstraktne in subtilne stvari; kako jo je še moč prevesti, bom označil z zvezdico. Alberti reče takole (pomagam pa si z montažo citatov): "... Arhitekturo kot celoto vzpostavljata snovanje* in gradnja ... (I.1.). Uvideli smo namreč, da so stavbe telesa, kot vsa druga telesa, rezultat oblike* in snovi; prvo pridobimo z razumom, pri čemer pomagata pamet ter premislek, drugo pa iz narave z odkrivanjem in izbiranjem ... (INC.)." In da bo mera polna: Alberti samo parafrazira, čisto na začetku najdemo tukaj Vitruvija! Kakor vemo, piše ta tole (*De architectura* I.1.): "Architecti ... scientia ... nascitur ex fabrica et ratiocinatione." Alberti pa: "Tota res aedificatoria lineamentis et structura constituta est." Zabavna stvar, potemtakem imamo tu rodovnik: ratiocinatio lineamentum disegno (... pri čemer prevajam vitruvijski pojem s "teorijo"). Ampak veselice s tem nikakor ni konec!

Po tridentinskem koncilu sredi burnega manierističnega šestnajstega stoletja vidimo tendence, da bi vse tri likovne umetnosti povezali in podredili osrednji vseobvladujoči ideji, za katero uveljavijo pojem "disegno"⁶! Od tod identična naziva obeh najstarejših italijanskih akademij - Accademia del Disegno⁷ ... V Firencah je njen ustanovitelj starejši Vasari (1563), medtem ko rimsko, nekaj mlajšo (1588), vodi Francesco Zuccari: "disegno" si razlaga domala teološko, kot "... disegno interno, forma, idea, ordine, regola, termine, & oggetto dell'intelletto ..." (L'idea 1607). Zadeva gre tako daleč, da namerava arhitekturo dobesečno podvreči slikarstvu; za ostro ter tehtno teoretsko zavrnitev teh tez poskrbi Scamozzi (L'idea della architettura universale 1615)⁸.

Kakšne dramatične nianse! Toda v našem malem italijanskem slovarju najdete le tole: disegno = risba, načrt. Per disegno? Namerno?

Vsekakor sta botra moderne rabe izraza Ruskin in Morris: v besedni zvezi "industrijsko oblikovanje" ("industrial design"). Na prvi pogled se nam zazdi, da tu ne more biti nobenih problemov. Kaj je to, vemo vsi ... vsi poznamo Bauhaus. A že na drugi pogled postane stvar znova zanimivo zavozlana. Takole nas informira (danes že trideset let stara, a še ne zastarela) ELU 2 (1962):

"... Problematika industrijskega oblikovanja je predmet strokovne in znanstvene debate, ki traja komaj nekaj desetletij, tako da še ni dala docela trdnih ter normativnih rezultatov; nejasno je celo to, kaj naj obseže. Nekateri avtorji trdijo, da zajema industrijsko proizvodnjo v celoti: od enostavnega tehničnega ali potrošnega predmeta vse do urbanističnih struktur (Max Bill) ..." (!).

No, in tu smo tam, kjer je zdaj treba začeti zares! Bill kot kreator ulmske Hochschule für Gestaltung (1952), dediča bauhausovske metode, že ve. Urbanistično oblikovanje je tedaj le del razsežnega kraljestva industrijskega oblikovanja. Ali res?

Industrijsko oblikovanje naj bi bilo tehnološka ali kar znanstvena disciplina in tako čisto drugačno kot

modna stilistična kozmetika - po temtatem: DESIGN versus STYLING. Pravilno obliko, če nekoliko poenostavimo, dobimo metodično: gledé na lastnosti človeka (= ergonomsko) ter glede na lastnosti gradiva (z meritvami v raziskovalnih zavodih in končno z obdelavo v učnih delavnicah). Zaželeno, če ne kar nujno je sodelovanje več strok (od medicine do reklame). Ta neoporečno uporabni in logični prijem je dober tudi za projektiranje večjih objektov, torej arhitekture ... pač "per analogiam". In enako, na prvi pogled, tudi za zelo velike urbanistične strukture.

Človek posameznik postane tu družba, meritve pa statistika, ergo: za sodelavce dobite sociologe in demografe (itd.). Pa gradivo? Ko poskušamo uvesti enačbo "gradivo = prostor", vidimo, da si stvari niso več podobne: prostor pač nima enakih lastnosti kakor gradivo (denimo, nima uklonske trdnosti), ima samo "prvine". Geografi (in še kdo) so tu lahko v pomoč, vendar se kmalu pokaže, da vsa ta na široko razpredena interdisciplinarnost ni drugega kot neroden zasilni izhod ter statistika sicer porabno pomagalo, toda nikakršna oblikovalska gramatika ... stvar se kratko malo močno zamota - kar pri preštevanju prejle omenjenih prvin: po mojem jih je pet, Alexander jih našteje 352 (tristo dvainpetdeset)⁹. Skratka - slogan "od žlice do mesta", ki zveni tako udarno univerzalistično, se zazdi zabloda, da o urbanizmu duhovičijo avtorji ekscesnih modnih unikatov, pa slaba smešnica.

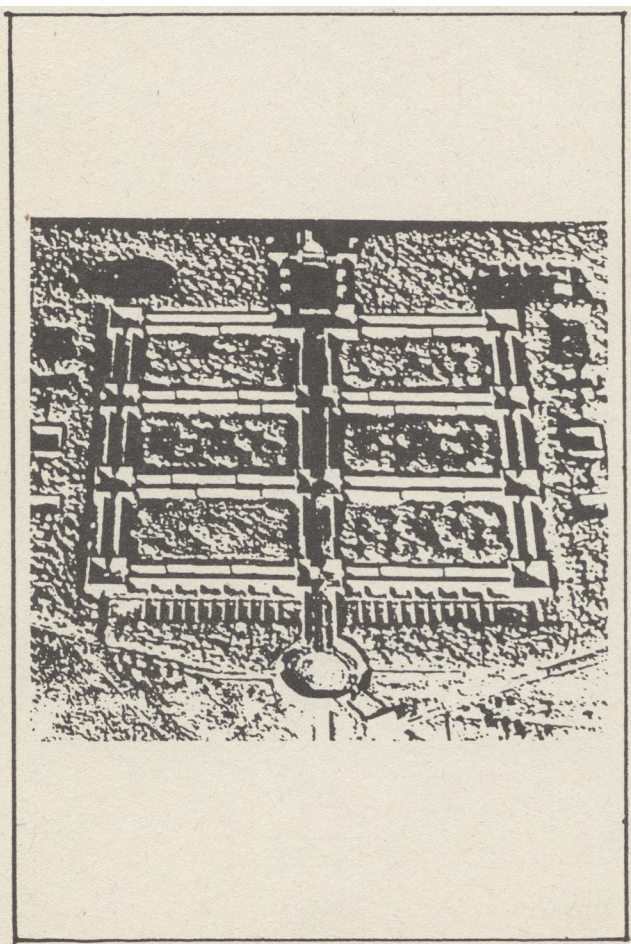
Bistvo ("trick of the trade") urbanističnega oblikovanja je drugje, povejmo kar tu: v vezavi petih prvin v (standardne) modele oziroma v variacijah njihovega položaja, kar zlahka uvidimo ob malce škodoželjni primerjavi dveh svetovno znanih skic: nacističnega idealnega mesta "X" (Speer & Eggerstedt 1942) (slika 1) in Chandigargha (Le Corbusier 1951) (slika 2). Sestavni deli obeh zasnov so skorajda enaki, prav tako njuna lokacija - obakrat gre za klasični idealni kvadrat, pa sta to vendarle dve docela različni zadevščini. Da se ob tem razpira in vzpostavi vsa neznanska razsežnost problema

pomena mesta, mesta kot mita, z vsemi misticizmi in dialektiko vred, pa smo slišali že tolikokrat, da bi bila tu še ena takšna do kraja obrabljena učenjakarska neslanost več kot odveč. Lahko sicer rečemo, kako maskira lažni lošč arhitekturno-urbanističnih "večnih tem" brutalni totalitarizem enako zlahka kot banalnost ljudskih demokracij - in vendar: prav domiselni odmiki od šablon so tisto, kar naredi drugo shemo človeško in kaže roko velikega oblikovalca - ker so vselej (vsaj) zadovoljivo utemeljeni¹⁰.

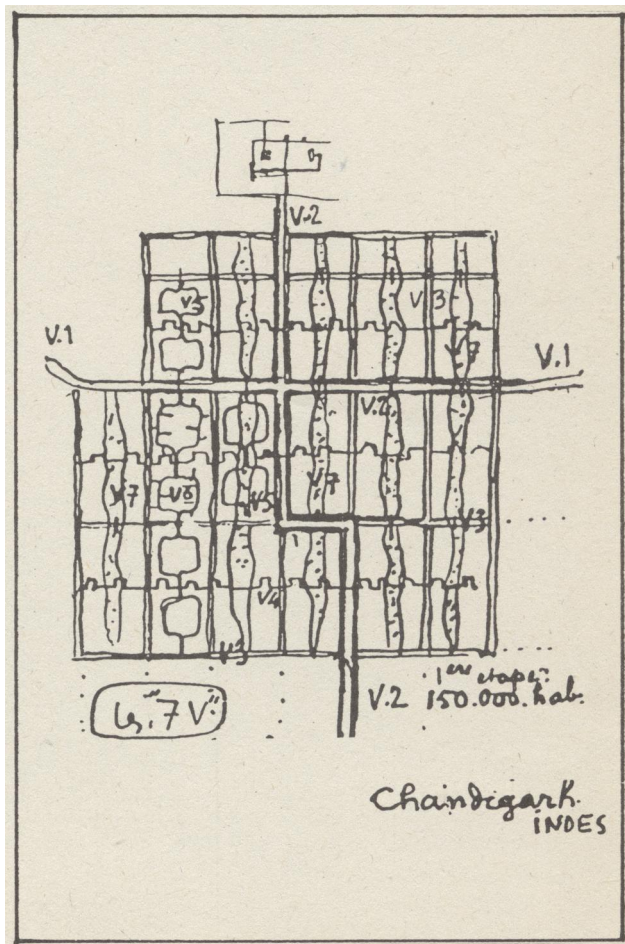
Tu ne smemo pozabiti, da prav Le Corbusier, veliki mag funkcionalizma, v silovitem odporu zoper tradicionalistični akademizem, ki ima zlasti velemesta samo za razstavišče čim bolj sijajnih dekoracij, formulira katekizemsko tezo o treh osnovnih človekovih aktivnostih (ponovimo: proizvodnja + stanovanje + rekreacija) s prometom kot povezovalcem (v kakšnem vrstnem redu jih je najsmiselneje navajati, pa je vprašanje,

ki bi mu posvetili posebno posebno obravnavo!); tezo, ki postane dogma ter ravno zaradi preveč podčrtane pomembnosti prometa pravi pogreb. Tafuri bi lahko še enkrat rekel "... il triste rito funebre"¹¹. Samozvano znanstveni funkcionalistični urbanizem končno ravno zaradi težke kvaziznanstvenosti izdihne svojo čedalje bolj grešno dušico.

In tukaj je kot uvod v oris vrste stališč, za katera smo se navduševali v nekaj zadnjih desetletjih, vnovič na vrsti sir Frederick Gibberd! Ko se mu ob izteku štiridesetih let, sočasno z vrhuncem britanske privrženosti tako imenovani "pitoresknosti"¹², posveti, da bi urbanizem lahko imel tudi humanistično oblikovalsko razsežnost (pri čemer si ne drzne izreči besede "umetnost") - pomeni to prvi premik v modernem odnosu do mestne "slike". Toda Gibberd razume stvar res še zmerom izrazito slikarsko, kot enostaven seštevek kolorita ter tekstur, kar okrona mestna silhueta: tako se vse našleto sestavi

Slika 1: Nacistično idealno mesto

Slika 2: Chandigarh (Le Corbusier)

v TOWNSCAPE. Kaj je to, pa odlično ilustrira Gordon Cullen (in zbere v svoji mojstrski monografiji 1961). Da, toda kako doseči s temi sredstvi slikovitost izstrelišča raket (ali vesoljske postaje)?

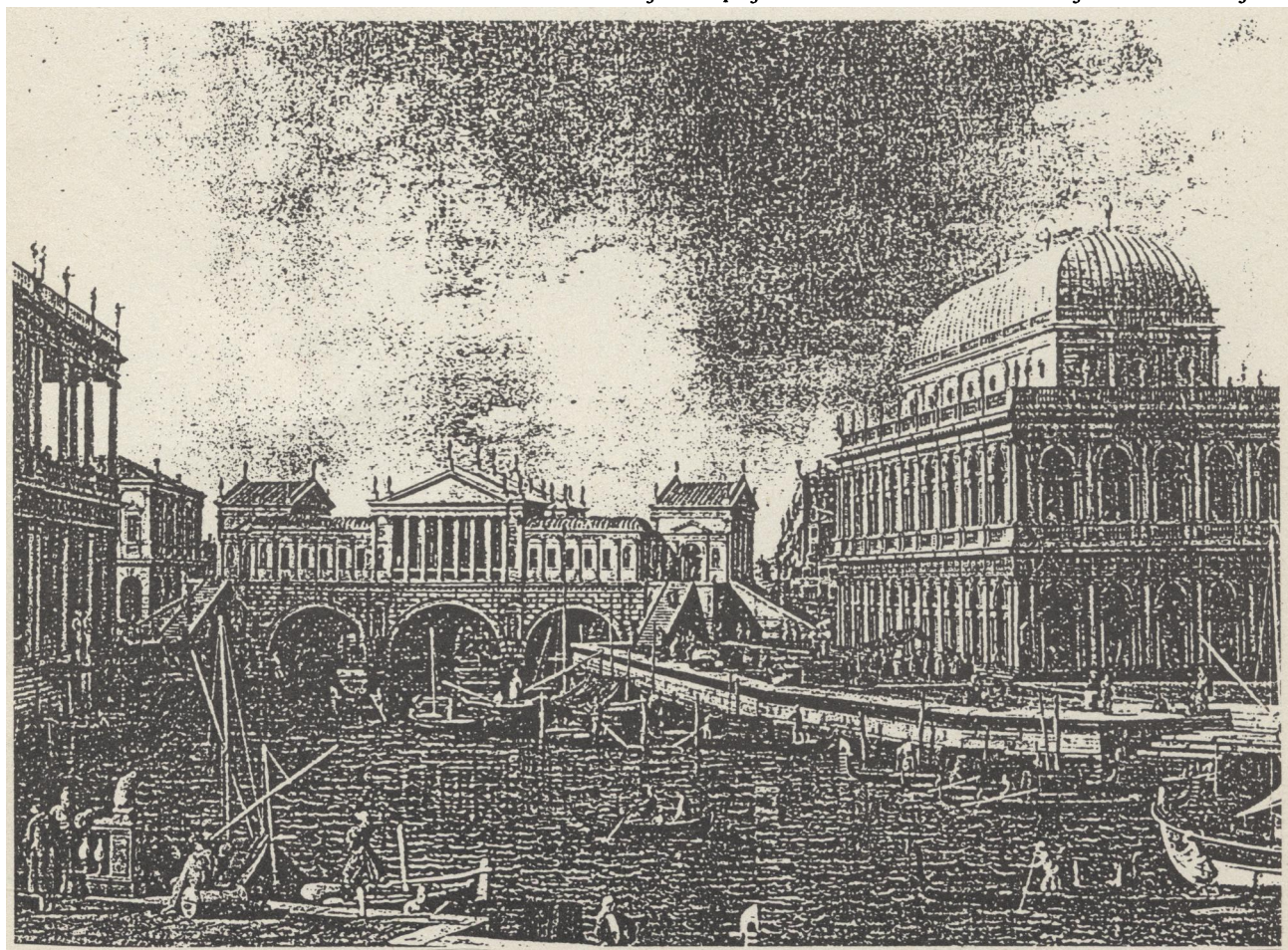
Tako ostane vse do šestdesetih let, ko eksplodira tempirana bomba - in morda nití ne ena sama. Tu imamo Lyncha (1960 in 1962)¹³, pa z druge strani, kot dediča brutalističnih eksczesov, blok metabolistov (tudi od 1960)¹⁴, katerih teoretska latovščina je odmevala takrat celo v slovenski strokovni publicistiki, čeravno imamo znatne težave s slovenjenjem tujk kot sta GROUP FORM in MEGASTRUCTURE ...¹⁵. Toda to so, prvikrat po dolgem času, označbe izrazito oblikovalskih sestavov, ne pa programski, vseskozi enako duhamorni balast.

Tako uvidi celo skandinavsko trezni profesor Ahlberg (1963)¹⁶, da mesto ni artefakt, ki bi ga izoblikovali z utečenimi industrijskimi prijemi: "...

Vsak človekov izdelek, bodisi droben predmet, ki ga lahko stisnemo v pest, bodisi hiša bodisi mesto, lahko orišemo ali ocenimo glede na uporabnost, estetski učinek in simbolni pomen. Toda mesto ni reč, ki jo je moč vzeti v roke, temveč več ... več kot enostavni 'fizični' proizvod!" Ko bi se stvar tu končala, bi bilo več kot prekrasno. Toda kadar se utrga plaz, potegne s sabo vse, do konca.

Zlobni beli rasisti so metabolizem razumeli kratko malo kot kontra-kolonializem "rumene nevarnosti"¹⁷. Kljub brezmejnemu navdušenju, ki je tedaj vsaj začasno zavladalo med senzibilnimi častilci oblike v svetu in zlasti med mlajšo generacijo tudi pri Slovencih ...

Preudarnejši izganjalci vzhodnjaškega hudiča so si izmislili drugačno obrambno taktiko - danes vidimo, da sila učinkovito. Na dan so izbrskali nekatere fragmente dolge zgodovine urbaniziranega Zahoda¹⁸. Toda tokrat ne zato, da bi jo samozadovoljno

Slika 3: Capriccio (Canaletto)

razstreljevali s funkcionalističnimi gesli (MORT DE LA RUE!), temveč zato, da bi jo nadaljevali (kot mimesis mimeseos!). Denimo, Rossi (1965)¹⁹ - ni važno, s kakšno etiketo se to "trži" (privadili smo se, da s postmodernistično): urbanistična kompozicija, ki bi rada dandanes kaj veljala, se večinoma trdno drži dobrih starih klasicističnih oblikovalskih pravil.

Emblematični ideal te formalistične manire naslika že Giovanni Antonio Canal ("detto Canaletto"): montažo vičentinske bazilike, Rialta in Palaža Chiericati (1755-1759) (slika 3). Rossi (1971)²⁰ ga komentira (retorično izrecno okorno) takole:

"... S tremi palladijskimi monumenti, eden od njih je zgolj vizija, so konstituirane "nalične" Benetke - izoblikovane z znanimi elementi arhitekturne kot urbanistične dediščine; prostorska preselitev teh stavb (kot razmestitev) okoli nikdar uresničene zamisli konstituira mesto, ki ga poznamo: tako, da se konstituira kot prostor čistih arhitekturnih vrednot ..."

Tovrstnih slikarskih izdelkov imate več (Poussin, Piranesi, Marlowe, "Historienmalerei"). Rossi da metodi malce bombastični naslov "teoria dela citta' analoga" - novi katekizem, ki ga začnejo predavati na večini ameriških univerz kot na naši šoli: tam kot lod brez kritične distance. Glavna pomota, ki jo je možno očitati Rossiju, je drobnjakarstvo: v mestu ne vidi celote, temveč le zloženko delov ... "parti della citta":

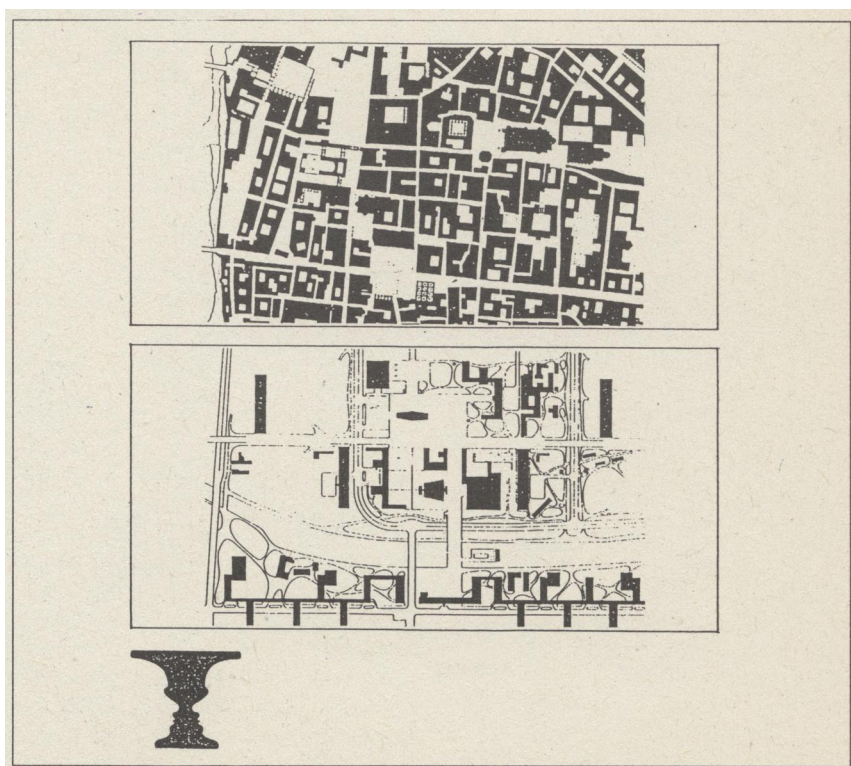
"... Mesto obravnavamo kot skupek (citta' come ... un insieme), izoblikovan iz številnih, samih zase že celovitih posameznosti - zato imamo za bistveno značilnost vsakega mesta, potemtakem pa tudi urbane estetike, napetost, ki se od nekdanj ustvarja med stavbišči in stavbami oziroma med različnimi mestnimi deli (tra aree e elementi e tra le parti diverse) ..."

Zato so zanesljivo najtehtnejše utemeljene kritike funkcionalističnih dogem analize Colina Rowa (1978)²¹, ki dožene, da je temeljna zmeta modernistov "... poskus, kako bi voluminoznost mestnih tkiv izoblikovali s praznino ...", tako "... da

je pojavnost tradicionalne substance mest ... do te mere zrcalna slika funkcionalistične teksture, da se lahko obe hkrati zazdita le alternativni variaciji razbiranja diagrama, ki ilustrira dvoumno zamenjavo ozadja z objektom ...". Bržčas se na dnu te bleščeče povedane misli skriva kanček pretanjeno pritažene nostalgije (slika 4).

Rowov COLLAGE CITY²² izzveneva manifestativno programsko. Zrušimo mit arhitekta kot vseznalskega naravoslovskega načrtovalca in vrnimo čast "veselju do improvizacije", ki bi nihalo med dvema poloma ... od brikolerjev (brkljačev) do planerjev (inženirjev) v okviru stroke, ki bo obenem tehnika in umetnost. Kako heretičen ekrazit (urbanizem kot umetnostna zvrst)! Rowov "kolaž" dobiva šele v tej osvetljavi vso pomensko plastovitost!

Banhamova sicer mojstrsko sestavljena recenzija je tedaj vendarle (pre)ostra (AR 3 1980): "... Knjiga je nagrobnik nad polomijo prepričanja (to that failure of nerve), ki je posebjeno v oživitvi lažne nove vernakularnosti oziroma v butalskem malikovalstvu kvazipalladijanstva ... Zares, široko razgledan zgodovinar

Slika 4: Collage city (Colin Rowe)

kot Colin Rowe ... lahko razbere dosti etičnih fines, vrisanih v tlorise in vedute ... toda na koncu se ta navdušenost za etiko enostavno iztroši in vam ostane, če v branju vztrajate do kraja, le obči vtis naveličanosti zaradi samozaverovanosti (pisca) ..." ²³

Tako. Potemtakem še danes ne vemo čisto dobro, pri čem smo ²⁴. Kar seveda izziva. Zato naslonimo kritiko recentne teoretske ravni na dve izhodišči:

- (1) Ker smo arhitekti, nas zanima svet oblik in ne v njem naseljena vsebina, čeravno vemo, da sta soodnosna oziroma soodvisna. Vse preveč priročnikov obravnava urbanizem le kot tehnično zadevo - nas zanima urbanizem "kot del kulture".
- (2) Bistvene oblikovne in vsebinske značilnosti ²⁵ te korelativnosti lahko razbiramo v sedimentih zgodovinskih procesov: ne zato, da bi si jih (st)rokovnjaško prisvajali - temveč zato, da bi skušali razumeti, kaj navsezadnje počenjamo.

Stališča tu nikakor niso enotna. Če primerjamo definicije urbanizma v nekaterih učbenikih (ali novejših enciklopedijah), brž ugotovimo precej presenetljivo nesoglasje med dvema pogledoma.

Starejše interpretacije opredeljujejo urbanizem kot "... tehnično in umetnostno disciplino načrtovanja in izgradnje ali urejanja in oblikovanja (smiselnih ter smotrnih) ²⁶ arhitekturno-urbanističnih celot ...", pri čemer zanemarjajo dejstvo, da imamo opravka z dinamično kontinuiteto fenomenov v času in da razlikujemo vsaj troje stopenj: razvoj, zastoj in razkroj; prekmalu se namreč izkaže, kako ni niti znani izrek o razvoju kot boju nasprotij stoodstotno tehtno merilo kakovosti.

Drugi pogled pa razlaga genezo in nekrozo naselbinskih organizmov predvsem kot proces, ki poteka v vrsti preobrazb; proučevanje razvoja urbanizacije je torej kot nekakšen "roman fleuve". In kot vemo za vse rastlinske ali živalske vrste živega sveta, da so nastale z naravnim izborom, v fluidnem biološkem organ-

skem procesu, tako lahko trdimo, da so se arhitekturne oziroma urbanistične strukture razvile v družbenem izboru: v enako fluidnem socialnem oziroma kulturnem procesu (z nekaterimi zanimivo transcendentalnimi finesami).

To plazmatsko naravo problema pa moramo obravnavati ustrezno "fluidno"; ne z izoliranimi anatomskimi rezi, temveč kompleksno oziroma komparativno, v okviru eksaktno stvarnih podatkov. Rezultat izbora sta tako vsebina kot oblika naselbin: še zlasti mest. Kaj torej nameravamo? Odgovorimo s parafrazo! Medtem ko so drugi na različne načine razlagali zgodovino vsebine, bomo tu raziskovali zgodovino oblike.

Urbanistične organizme navadno delimo na tvorbe ali zasnove (aglomeracije in kompozicije) ²⁷. Pri tem precej poenostavljamo, ker krstimo za tvorbe tiste strukture, za katere se nam zazdi, da so nastale nenačrtno, medtem ko za zasnove načelno menimo, da so načrtno. Skupini velikokrat nista enakovredno obdelani. Morebiti zato, ker še vedno prevladuje mnenje, da so "pravi urbanizem" le zavestno načrtovane zasnove, medtem ko so tvorbe v teoretskih ali historiografskih razpravah pogosto prezrte ali celo prezirane; čeravno lahko v resnici za mnogo organskih nenačrtovanih tvorb mirne duše rečemo, da so smotrnejše ter smiselnejše od marsikatere načrtovalske zasnove.

S temi enostavnimi razmisleki lahko razmeroma zlahka razvrstimo ogromno in navidezno tako kaotično gradivo, pri čemer rešimo tri osnovne probleme - periodizacijo, definicijo kompozicije ter rekonstrukcijo (razvojne) genealogije.

Če lahko celotno zgodovino človeštva (ponovno precej poenostavljeno) ²⁸ delimo v faze predzgodovina prazgodovina zgodovina (razredne družbe) in če pritrdimo, da pomeni prav vsak človekov poseg v prostor, začnši z gibanjem v njem, že nehoteno, potem pa vsekakor tudi hoteno "urbanistično aktivnost", smemo analitski pregled posledic omenjene dejavnosti analogno deliti v faze predurbanizem praurba-

nizem urbanizem (mest, ki so rezultat in atribut razrasti razredne družbe).

Še drugače (in najbrž bolje) bi mogle glede na stopnjo urbanizacije sestavljati razvojne stopnje civilizacije naslednje tri vsebinske osnovne enote: prakultura (nabiralskih/lovskih baz), protokultura (neolitskih selišč/vasi in nomadskih šotorišč) ter končno urbana kultura (mestnih naselbin) - "the culture of cities" (sic!).

Podoba oziroma strukturo kateregakoli urbanističnega sklopa lahko razstavimo na pet genetično avtonomnih prostorskih prvin. Lokaliteto (situs oziroma lokus)²⁹ organizma natančno določa obod okoli tkiva, ki ga delimo na proste površine (komunikacijskega omrežja) in na s stavbnimi grotami zazidane površine, znova ločene v "anonimni agregat" s stanovanjsko funkcijo ter v "unikatno arhitekturo" posebnega pomena. Za te prvine poznamo vrsto sinonimov³⁰. Posameznim osnovnim oblikovnim "atomom", ki jih je mogoče analitično izluščiti, pa bi morda lahko rekli morfem³¹.

Celotno družino naštetih elementov moremo šolsko nazorno ilustrirati v rekonstruiranem tlorisu Troje, maloazijskega kraja na stičišču dveh kontinentov, s katerega tragično dramatičnim koncem se mit mesta vcepi v evropsko kulturno zavest ne kot dokument o graditvi, temveč kot pesniško poročilo o grozljivosti uničevanja (slika 5).

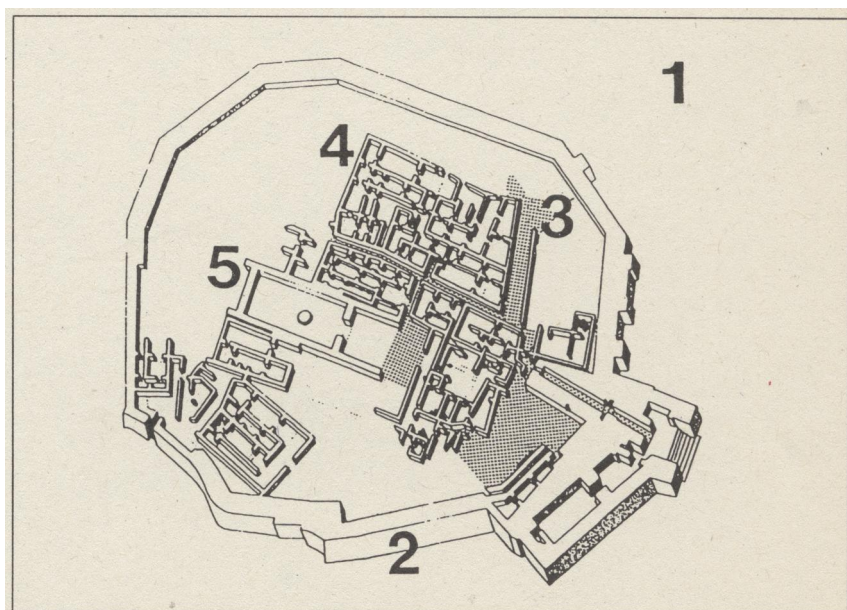
Procesi, v katerih ta družina nastane in se razmnoži, pa so seveda mučno počasni ... toda tudi nenavadno povedni: kaže namreč, da nam res lahko odgovore na vprašanje, kaj je kompozicija (... oziroma URBAN DESIGN)!

Začetni vzorec pomeni paleolitska nediferencirana (kaotično razsuta)³² gruča. Geneza ter dokončna (po)vezava petih prostorskih prvin v čitljiv sestoj je rezultat neolitske poljedeljske revolucije³³. Pratipu sledita v procesu, ki ga moremo označiti kot pot od tvorb k zasnovam, po dve zvrsti diferenciranih gruč in vrst: aglutinantna in orientirana gruča ter aditivna in aksialna vrsta. Obenem koagulira prvi pravi protourbani organizem: "tell". Ta tvorba

se končno, vzporedno z razpadom rodovne družbe, diferencira v tandem "akropolis + nekropolis": mesto živih in mesto mrtvih!

Vendar to nikakor ni vse. Naselbinske strukture razloči še en korenit dualizem. Vidimo, kako nastaneta dve veliki ter načelno oblikovno diametralni skupini, ki sta, ponovno načelno, proizvod iste pobude: stopnjevanega razslojevanja (družbe). Z ene strani obstaja naprej grupacija tvorb, ki izpopolnjuje svoje zdaj že tradicionalne raščene značilnosti v geomorfne organizme. Na drugi strani ugotavljamo čedalje temeljitejšo geometrizacijo (= ortogonalizacijo ter nazadnje aksializacijo: celot kot morfemov). Zaznamuje jo nekaj, čemur bi lahko rekli kar revolucionarni "zgodovinski izum", namreč "mreža". Začne se širiti zarod zasnov.

Nekaj tisočletij živijo tvorbe, ki se zdijo "funkcionalistične", ob zasnovah, ki so "formalistične", v navidezno nedramatični simbiozi. Toda navznoter se mesto čedalje intenzivneje strukturira (diferencira) ... "razredno"! Vsebinski in oblikovni dualizem (raščene ali načrtovanega) razdruži praviloma tudi vsak posamezni, dotlej dovolj enotni urbani organizem, ki se zelo razločno razčleni v dva polarno konfrontirana dela: v temenos (ki se vse strožje geometrizira = ortogonalizira in simbolično = simetrično monumentalizira) ter v mestno

Slika 5: Prostorske prvine kompozicije Troje

tkivo (ki dostikrat še dolgo ostane raščeno: anarhično organsko). Tako postaja aglomeracija kompozicija.

Še zanimiva posebnost - na začetku zadnjega obdobja urbogeneze se zaradi trdovratne kontinuitete identitete tvorb zdi, kot da bi tedaj vsaj za nekaj časa "funkcionalizem" obrzdal "fundamentalistični formalizem". Ampak spričo vztrajne infiltracije geometrizacije je ta zinaga samo začasna in navidezna: načrtovano trdovratno izriva raščeno; razen te'mena obvlada sčasoma še vse "anonimno tkivo", ki ga spremeni v regularne

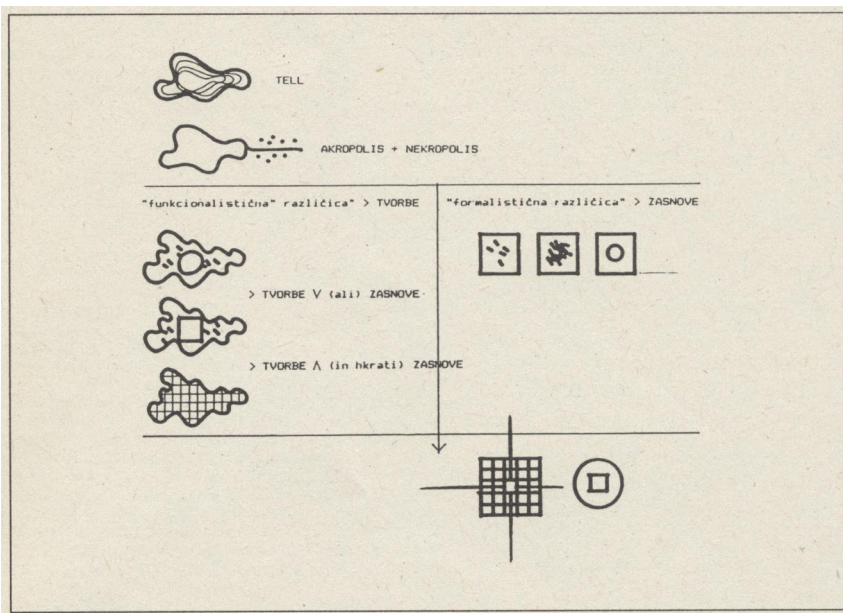
"zazidalne otoke". Nastane model "vezanega mesta" (sužnjelastniške formacije), artikuliranega v temenos in inzule. Fenomen mesta se, če zanemarimo tradicionalno spremljajoče obrobje nekropol, vključi v obdobje najstarejših civilizacij kot dokončno razredno dualistično izoblikovani sestav (v naši kulturni sferi kot rimski kastrum). Kaj je torej kompozicija? Odgovoriti moremo s temile tremi "formulami":

- (1) kompozicija = kombinacija \vee geometrizacija
- (2) kompozicija = kombinacija \wedge geometrizacija
- (3) kompozicija = kombinacija \times geometrizacija

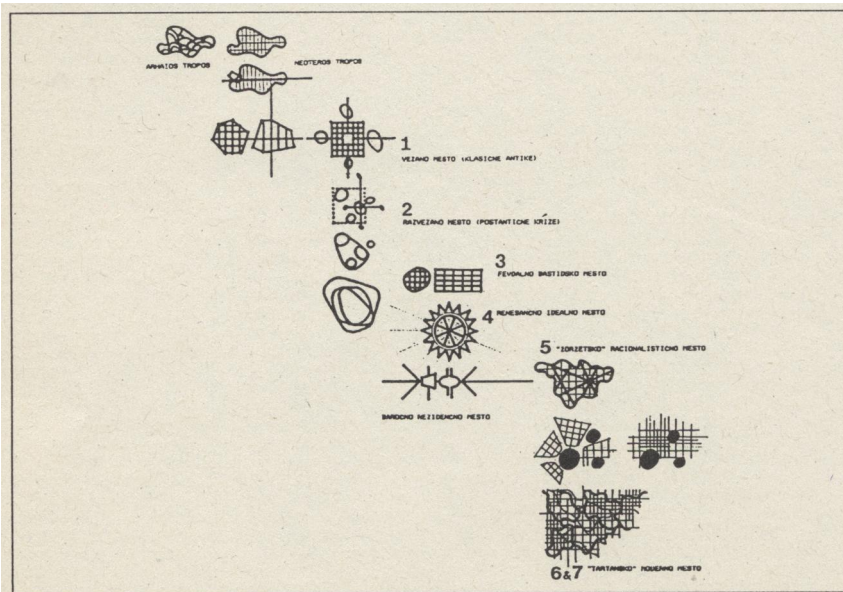
Načeloma ločimo dve zvrsti razvojnih presnavljanj. Vsebina kot oblika struktur se namreč lahko bodisi zgolj dopolnjujeta bodisi temeljito spreminjata. Oba vzorca takih gibanj najbolje ilustrirajo štirje pojmi, ki so med sabo enosmerno povezani kakor na nekakšni vektorski premici: arhetip prototip tip stereotip. Za vsako oblikovano strukturo lahko poiščemo (pra)vzor in nato zasledujemo njegov razvoj (slika 6).

Nove oblike so vsakič znova (resda) rezultat metamorfoz v družbenih strukturah. Vedno so "družbeno funkcionalne": vsakič znova se končno spnejo v značilno naselbinsko celoto - v "model" ... toda po prvenstveno oblikovalskih načelih, ki nikakor niso samo utilitarna (banalno funkcionalna), temveč celo obratno - večidel so čisto abstraktno formalna! Vendar na prav poseben način: kakor s čudežno čarovno palčico oblikovalske obrti ali umetnosti v likovni red ukleta bit družbe ... kakšna konkretna, še malo ne nadčutna transcendenca!

Ti modeli so celovite in zato oblikovno emblematične reči. Spremljanje njihovega preobražanja, kar lahko interpretiramo znova tudi sociološko, kot je to storil Mumford³⁴, mora sloneti na dovolj zanesljivi analitski metodi; njeni temeljni elementi, s katerimi se da sistematično raziskovati determinante posameznega prostorskega modela, pa so:

Slika 6: Pot Od tvorb k zasnovam

Slika 7: Shema rodovnika modernega mesta

- (1) Časovni okvir (obdobja), v katerem se pojavlja (nastaja in izginja).
- (2) Geografski okvir (območja), v katerem ga ugotovimo.
- (3) Porazdelitev in gostota lokalitet (poselitveni vzorec), s statistično ugotovljenimi najbolj pogostimi značilnostmi.
- (4) Razčlenjanje najznačilnejših primerov (paradigem).
- (5) Oblikovna (in morda še sociološka) razlaga struktur (in njihovo medsebojno primerjanje).

Tako zlahka rekonstruiramo takle rodovnik (za nas relevantnih) urbanih modelov: vezano mesto (klasične antike) razvezano (skrčeno + raščeno) mesto (postantične krize) fevdalno bastidoidno mesto (gotike) re-

nesančno idealno mesto (z odvodom baročnega rezidenčnega mesta) "žoržetsko" racionalistično mesto "tartansko" moderno mesto (19. in 20. stol.). Ob obravnavanju najmlajše generacije struktur lahko mirne duše naštevate vse recentne aktualnosti (slika 7).

V besedilu, ki ste ga pravkar prebrali, je strnjeno ogrodje predavanj, ki so v našem programu pouka arhitekture in urbanizma v CIT (= Tičinski meduniverzitetni center v Luganu)³⁵

Pa "conclusio"? Bodi metafora! URBAN DESIGN ni individualna, temveč kolektivna igra: z oblikami, ki si jih iznišljajo profesionalno podkovani arhitekti in so potemtakem (potencialno!) umetnost, toda izbirajo jih družbeni mehanizmi, ki so predvidljivi zgolj pogojno (kot vreme!) - kar ni znanost (posebno ne tista z veliko začetnico: ker so vse prevečkrat izbrane oziroma uresničene le bedarije in grdobje).

prof. dr. Fedja Košir, Šola za arhitekturo, Ljubljana.

Opombe

- 1 Sir Frederick Gibberd se predstavlja s temile bleščečimi nazivi: Knight Bachelor, Commander of the Most Noble Order of the British Empire, Associate of the Royal Academy, Fellow of the Royal Institute of British Architects, Member of the Town Planning Institute, Fellow of the Society of Industrial Artists, Fellow of the Institute of Landscape Architects, Member of the Royal Fine Art Commission, Past Principal of the Architectural Association School of Architecture.
- 2 Posebno zanimivi so datumi tiskov: Sitte (1889), Unwin (1909), Hege- mann in Peets (1922), Lavedan (1926), Mumford (1938), Giedion (1941) in Auzelle (od 1947).
- 3 Naslov odličnega zbornika razprav o konceptu renesančnega "idealnega mesta". Uredil ga je P. Marconi (Rim 1973).
- 4 Prevod, ki ga citira tudi L. Benevolo: Storia dell'architettura del Rinascimento (Bari 1977).

- 5 G. Germann: Einführung in die Geschichte der Architekturtheorie (Darmstadt 1987).
- 6 H. W. Krufft: Geschichte der Architekturtheorie (München 1985)
- 7 Prvi je to tematiko temeljito raziskal veliki N. Pevsner: Academies of Art: Past & Present (Cambridge 1940).
- 8 Še H. W. Krufft (Gl. op. /6/).
- 9 C. Alexander: A Pattern Language (New York 1977).
- 10 Le Corbusier je mojster - konvencionalno križnosimetrično kvadratasto shemo minimalno, pa učinkovito deformira. Osnovni likovni motiv zares variira temo kvadrata, toda z odtrganin vogalom, ena od osi magistralnega križa je zalomljena, mestni center je izstavljen oziroma nalašč "ekscentričen" ... (itd.).
- 11 La città come forma simbolica (str. 230/231): "... La fondazione di Palmanova ... puo' ... considerarsi il triste rito funebre del grande sogno umanistico ...!"
- 12 R. Banham: The New Brutalism (Stuttgart 1966). In: Revenge of the Picturesque: English Architectural Polemics 1945/1965, kar je izšlo v zborniku Concerning Architecture, ki ga je uredil J. Summerson (London 1968).
- 13 K. Lynch: The Image of the City (Cambridge Mass. 1960) in Site Planning (Cambridge Mass. 1962).
- 14 K. Kurokawa: Metabolism in Architecture (Boulder Col. 1977).
- 15 Sinteza 8 (1967): aktualna arhitektura (str. 95).
- 16 Carl Fredrik Ahlberg: Problems of the Urban Core (Architektur Wettbewerbe 52 (1967)).
- 17 R. Banham: Megastructure (London 1976). Komentar o metabolizmu se začne na strani 45.
- 18 In žal res ne celotni proces. Rossi priznava to kar se da prostodušno v uvodu v portugalsko izdajo svoje knjige (1971/1977).
- 19 A. Rossi: L'architettura della città (Padova 1966).
- 20 Navedki so iz uvoda v pravkar omenjeno verzijo v portugalsčini (1977). Ker se je njena objava zavlekla, ga je dal natisniti tudi v zborniku člankov: Scritti scelti sull'architettura e la città (Milano 1975).
- 21 C. Rowe in F. Koetter: Collage City (Cambridge Mass. 1978).
- 22 Besedilo ima zanimiv curriculum. Sestavljeno je bilo menda že decembra 1973. V izvlečkih je bilo objavljeno v Architectural Review (avgusta 1975). V celoti izide leta 1978. Nemški prevod sledi le-ta 1984 (B. Hoesli), v srbsčino 1988 (GK Beograd).
- 23 Primer Banhamovega ekstremno intelektualističnega zafrkantskega idioma: "... In the end the ethical preten-

sion becomes merely wearisome, and the overall effect produced by sustained reading is one of languid fop-pishness ...!"

²⁴ Prav paradigmatični primer dezorientacije je knjiga D. Goslinga in B. Maitlanda: Concepts of Urban Design (London 1984).

²⁵ In nikakor ne "zakonitosti"!

²⁶ Gotovo bi bilo to treba obrniti: "smotnih in smiselnih". Navedek iz Ick-sikona Likovna umetnost (CZ 1979, strokovni urednik Stane Bernik). V vsej tej definiciji je najzanimivejše forsiranje tehnike na račun umetnosti; urbanistično področje je izjemno slabo obdelano, manjkajo ključni pojmi (kastrum itd.). Menaše (1971) pa definira urbanizem kot "najbolj kompleksno nalogo likovne umetnosti". Kaže, da izvedenec za industrijsko oblikovanje ni nujno tudi izvedenec za urbanizem.

²⁷ Tako tudi Rossi. Sicer pa pravimo, da so tvorbe anarhične oziroma spontane, zasnove pa planirane in hierarhične (itd.).

²⁸ Sistemov te temeljne periodizacije je več. Po nemško gre menda lahko takole: Vorgeschichte = predzgodovina (kamena doba), Urgeschichte = prazgodovina (kovinskih dob), Geschichte = zgodovina (razredne družbe).

²⁹ Izrazi so prastari:

situs = mesto oziroma kraj gradnje (topografsko).

lokus = (že) zazidani situs.

Termin situs uvede sholastik Gilbert de la Porrée (1070-1154), poitierski škof, ko latini aristotelški "keisthai", par k "ehein", kar pa prevede z izrazom "habitus" (Vorlender: Geschichte der Philosophie, 1903, 1927, 1949).

³⁰ Denimo:

lega (situs/lokus) (lokaliteta), obod/obroč/perimeter (peribol), komunikacijsko ožilje (omrežje), anonimno tkivo (ali vezivo!) (agregat) (aglomerat),

unikatna arhitektura (akcentov).

³¹ Morfem = skovanka po analogiji z jezikoslovnimi pojmi leksem, stilem, frazem: v jezikoslovju najmanjša enota oziroma oblika, ki še funkcionira kot nosilec pomena. Zelo enostavno: tematika arhitekturne obravnave so zlasti urbanistični morfemi.

³² Ali: brezoblična (amorfná) gruča: random pattern.

³³ Izraz si je izmislil znameniti arheolog Gordon Childe (1892- 1957): What Happened in History (London 1942).

³⁴ L. Mumford: The City in History (New York 1961).

³⁵ CIT in LŠA sta podpisala sporazum o znanstvenem in izobraževalnem delu 23. 1. 1992.